

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2015 | Vol. 7 | No. 1 | ISSN 1803-8220

RENNER, Tomáš (2015). Spolková republika Německo na přelomu tisíciletí: Erhardova formovaná společnost nebo výsledek Dutschkeho úspěšného pochodu institucemi? *Acta Politologica* 7, 1, 67-78. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií

Spolková republika Německo na přelomu tisíciletí: Erhardova formovaná společnost nebo výsledek Dutschkeho úspěšného pochodu institucemi?

Tomáš Renner¹

Abstract:

The author of this paper presents two societal concepts of post-world war Federal Republic of Germany. The idea of formed society started in the intellectual circle of the federal chancellor Ludwig Erhard. It had its roots in the experience of economic and political downfall of the Weimar republic and the apocalyptic war that followed. The idea of the long march through institutions was formulated by leaders of the student protest movement who saw it as the only way to change the society from within after the failure of the marxist revolution in western Europe. Although both concepts lost their appeal in the course of history, they still remain an important contribution to the modernisation process of the Federal Republic of Germany.

Key words: *formed society, long march through institutions, student protest movement, revolution*

Úvod

Ve Spolkové republice Německo se dodnes vede spor o hodnocení studentského protestního hnutí ze 60. let 20. století. Nejen v době „osmičkových výročí“, ale už od 70. let 20. století se jednotliví aktéři, účastníci i kritici protestního hnutí přou o to [Cohn-Bendit 1979; Götz 2008], zda tehdejší revolta proměnila západoněmeckou a potažmo evropskou společnost a zda lze hovořit o úspěšné či neúspěšné rebelii. Mnohdy se uvádí, že stále probíhající zjitřené diskuse o tomto turbulentním období poválečných západoněmeckých dějin, jsou svědectvím o tom, že revolta opozičních a mimoparlamentních proudů západoněmeckých kritických intelektuálů proměnila celou tamní společnost [Spix 2009]. Dodnes nedošlo ke smíření těchto znesvářených táborů, což je dílem způsobené tím, že aktéři studentského protestního hnutí i jeho kritici jsou činní v politice. Nejen to: spor o význam roku 1968 v západní Evropě a v Německu je sporem o charakter tamní společnosti, sporem o význam tak zásadních pojmů jako jsou *demokracie*, *spravedlnost* či *lidská práva*. Aktéři studentského protestního hnutí si kladli za cíl od základu proměnit celou společnost. Radikální společenskou změnu si však nepřál západoněmecký politický a hospodářský establishment, který v ní neviděl pokus o modernizaci jako někteří jeho kritici, ale hrozbu nastolení obdobného

¹ Mgr. Tomáš Renner je doktorandem na Katedře německých a rakouských studií, Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze; U Kříže 8, 158 00 Praha 5 - Jinonice. Kontakt: tomas.renner@fsv.cuni.cz.

systemu jako v Německé demokratické republice. Takovou proměnu nehodlal po zkušenosti válečného zničení a pod hrozbou nastolení komunistického totalitarismu připustit.

Tato komparativní studie si klade za cíl srovnání dvou protichůdných společenských konceptů ve Spolkové republice Německo 50. – 80. let dvacátého století: „formovanou společností“ Ludwiga Erharda na straně politického establishmentu a „pochodem institucemi“ studentského vůdce Rudolfa („Rudiho“) Dutschkeho. Autor této komparativní studie si klade otázku, která z těchto dvou společenských koncepcí více ovlivnila společenskou realitu Spolkové republiky Německo a zda lze dnešní sjednocené a federální Německo označit více za Dutschkeho nebo za Erhardovu společnost. A byla Erhardova koncepce kopií „Great Society“ vyhlášené administrativou amerického presidenta Lyndona Johnsona?

Kritické myšlení o soudobé společnosti mělo v Německu sice dlouhodobou tradici [Michels 1928; Schelsky 1969] ale zvláštnost studentského hnutí 60. let 20. století byla v tom, že se o takovou proměnu pokoušela intelektuální levice tváří v tvář Berlínské zdi, která oddělovala svět Západu od světa, kde docházelo k realizaci myšlenek od základů radikálně proměňujících evropskou společnost. Jak by taková společnost mohla vypadat, bylo takřkajíc na dosah ruky a řada aktérů studentského protestního hnutí paradoxně pocházela právě z Německé demokratické republiky. Neznamená to však, že by se jednalo o osoby, které byly přímo úkolovány východoněmeckým režimem či Sovětským svazem, aby rozvrátily západoněmeckou společnost. Ačkoli řada takových osob ve studentském protestním hnutí skutečně působila, a Německá demokratická republika měla zájem o využití studentské rebelie ke svým cílům, motivací většiny aktérů hnutí byla autentická vzpoura proti poměrům ve Spolkové republice Německo [Rabehl 1998]. Řada účastníků studentského protestního hnutí totiž měla neblahé zkušenosti s východoněmeckým režimem, chovala k němu řadu kritických výhrad a zachovávala si odstup od jeho oficiální politiky. Účastníci studentského protestního hnutí byli ovlivněni hnutím za nezávislost v tzv. třetím světě a bojem za lidská práva černošského obyvatelstva ve Spojených státech amerických. Jednalo se o hnutí bez jasných společenských a ideologických hranic, které si však vzalo za své společenskou kritiku a snahu společnost změnit tak, aby se navždy vzdala násilí, nespravedlnosti a útlaku. Spor se západoněmeckým establishmentem, který ji provázel od počátku, spočíval v rozdílném nahlížení na společenskou realitu. Zatímco protestující studenti chápali poválečnou západoněmeckou společnost v ideologických pojmech (marxismus) a chtěli ji podle marxistické ideologie měnit, politickému a ekonomickému establishmentu šlo především o zachování politického a ekonomického statu quo. Oběma znesvářeným stranám pak šlo o svého druhu modernizaci. Zatímco rebelující studenti se slovy jednoho z nejvýznamnějších studentských vůdců Rudi Dutschkeho snažili o radikální společenskou proměnu, protože k její realizaci podle něj už uzrála společenská realita (existence společnosti přebytku) a nebylo potřebné dále udržovat při životě nefunkční společenský systém „pozdního kapitalismu“ [Dutschke 1967], západoněmecký establishment přišel už na konci 50. let 20. století s vlastním konceptem společenské modernizace, který spolkový ministr financí a pozdější spolkový kancléř Ludwig Erhard pojmenoval „*formovaná společnost*“ [Erhard 1966].

Spor o podobu západoněmecké a potažmo západoevropské společnosti byl především zápasem o ovládnutí veřejného mínění. Nejednalo se o spor stranický, protože rebelující studenti až do konce 70. let 20. století nezaložili žádnou politickou stranu, která by byla zastoupena ve federálním či zemském zastupitelském sboru. Takzvaná *mimoparlamentní opozice* byla konglomerátem různých hnutí a zájmů a plnila roli intelektuální výzvy nejenom západoněmecké vládě, ale i vládě nakloněným intelektuálům a médiím. Bez nadsázky lze

řící, že spor o charakter západoněmecké společnosti ovládal od 60. do 80. let dvacátého století diskurz ve společenských vědách Spolkové republiky Německo (dále jen „SRN“). Dějiny SRN tak byly dlouhodobým sporem o podobu a charakter Západu, a to nejen v samotné Spolkové republice. Obdobné diskuse a spory probíhaly v celé západní Evropě i ve Spojených státech amerických [Fraser 1988]. O vítězi tohoto sporu však nemohlo být od počátku pochyb: Evropa byla rozdělená na americkou a sovětskou sféru vlivu a každá z nesvářených stran trvala na zachování společenského a hospodářského systému ve svém táboře.

Diskuse o soudobé společnosti, tak jak probíhaly v SRN se však nekonaly v Německé demokratické republice. Jednalo se o totalitní stát, který obdobné debaty zcela vylučoval a jejich případné aktéry tvrdě trestal. Naproti tomu v SRN kritičtí intelektuálové působili na univerzitách, ve výzkumných ústavech a zakládali časopisy a diskusní kluby, kde vysvětlovali a prosazovali své myšlenky. Osobně však také nebyli v lehké situaci – museli čelit tlaku západoněmeckého státu, který se obával šíření těchto myšlenek mezi mladou generací. Vzhledem k charakteru západoněmecké společnosti ale jejich šíření zabránit nemohl. Spolková republika Německo, sama sebe chápající jako jediný státní útvar zastupující zájmy všech Němců, se tak stala laboratoří myšlenek na radikální společenskou proměnu. V 60. až 80. letech 20. století zde vzniklo nepřeborné množství textů, které vybízely k radikální změně zasahující všechny oblasti společenského i soukromého života. Aktéři studentského protestního hnutí se domnívali, že dosavadní společenské uspořádání se definitivně vyčerpalo a skončilo v dosud největším válečném konfliktu s tím, že nyní nastal čas pro společenskou proměnu umožněnou rychlým technickým pokrokem, který nastolil společnost dostatku a snížil potřebu masové práce za mzdu. Západoevropská společnost přelomu 50. a 60. let byla nejen společností dostatku, ale i společností přebytku a začala se opět politicky, ekonomicky i vojensky angažovat v mimoevropských oblastech.

Takovou společnost považovali intelektuálové naklonění západoněmeckému establishmentu za zcela nevhodnou pro revoluční zásah a jakoukoli radikální společenskou proměnu [Baring: 1998]. Společnost dostatku ani neměla na takové proměně zájem. Sama se snažila o zachování statu quo a vytvářela stále silnější obranné mechanismy proti vnějšímu i vnitřnímu ohrožení. Zájem na jejím zachování procházel napříč celou západoněmeckou společností a zkušenost válečných útrap a komunistického ohrožení ji utvrzoval v přesvědčení, že je třeba revoltující studenty i intelektuály držet na okraji společnosti a nedovolit jim získat větší prostor pro šíření a realizaci jejich myšlenek. Západoněmecký establishment dokázal umně tyto zájmy a obavy většiny obyvatel využít proti kriticky naladěným intelektuálům. Oporou mu přitom byl i neutuchající proud uprchlíků z Německé demokratické republiky, kteří s nasazením života a obětováním velké části svého majetku neustále dokazovali přednost společenského a ekonomického systému Spolkové republiky Německo (tzv. hlasování nohama). Část mladé a vzdělané generace uprchlíků z Německé demokratické republiky však viděla souvislosti rozdělení státu v delším časovém horizontu a byla kriticky naladěná i vůči západoněmecké společnosti [Mosler 1977]. Kruciólním faktorem přitom byl vztah obou částí rozděleného Německa k vyrovnání s nacistickou minulostí. Nedůsledné vyrovnání s nacistickou minulostí a různé soudobé nepravosti v každodenním společenském životě patřily mezi hlavní důvody, proč se značná část německého protestního hnutí vydala nikoli marxistickým, ale spíše antiautoritářským směrem, kdy se kriticky stavěla nejen k západoněmeckému establishmentu, ale i k východním administrativám, které obviňovala z byrokracie, dogmatismu i celkové politické a společenské strnulosti vedoucí ke stagnaci a k úpadku [Pažout 2008]. V žádném z obou znesvářených systémů neviděla perspektivu,

protože i přes nezpochybnitelný technický pokrok nevedly podle nich k osvobození člověka. V této situaci se kritičtí intelektuálové a rebelující studenti rozhodli setrvat v mimoparlamentní opozici, což předurčilo jejich další strategii při prosazování společenské změny.

Erhardova „formovaná společnost“

Spolková republika Německo od svého založení v roce 1949 vystupovala jako liberální, demokratický a právní stát. Mezi ústřední myšlenky, které určovaly její podobu, patřila idea „formované společnosti“ (*Formierte Gesellschaft*) zrozená na konci 50. let dvacátého století v okolí tehdejšího spolkového ministra financí a budoucího spolkového kancléře Ludwiga Erharda [Erhard 1966]. Základem tohoto společenského konceptu byly myšlenky navazující na ideje snažící se smazávat rozdíly mezi jednotlivými vrstvami obyvatel. To se odehrávalo na dvou úrovních: na té oficiální byly ze západoněmecké legislativy odstraněny všechny odkazy na jednotlivé etablované vrstvy obyvatelstva a na té neoficiální byla za společenský ideál nově označena tzv. střední třída, podle které se později začala celá západoněmecká společnost označovat jako *Mittelstandsgesellschaft*. Neznamená to však, že by tato nová, německé společnosti nyní dominující třída, byla zbavena liberálních ideálů německé buržoazie z doby císařství, jako byla pracovitost, dochvilnost, spolehlivost a odpovědnost. Tyto ideály západoněmecký stát opakovaně vyzdvihoval jako základ pro novou a dobře fungující společnost, avšak bez toho, že by měly přímou souvislost s nějakou ideologií, ať už jí měl být socialismus či liberalismus. Nová západoněmecká společnost se měla orientovat hlavně na hospodářský výkon s pomocí výhradně technicistního rozhodování oproštěného od jakékoli ideologie. Spolková vláda zdůrazňovala, že charakter německé společnosti a německého parlamentarismu se po druhé světové válce změnil tím, že nelze nadále tolerovat rozpory různých zájmových skupin, což vedlo ke tragickému konci Výmarské republiky. Naopak bylo potřeba se v nových historických souvislostech (SRN měla na svém území cizí vojenské základny) zaměřit na společné budování politicky otevřené, hospodářsky silné a technicky pokročilé společnosti.

Koncept „formované společnosti“, kde všichni občané republiky táhnou za jeden provaz směrem ke šťastným zítřkům bez ideologických rozbrojů však byl trnem v oku studentskému protestnímu hnutí. Pro ně byla marxistická ideologie základem pohledu na poválečný svět. Soudobou poválečnou společnost interpretovali s pomocí Marxových ideologických termínů a chtěli ji podle nich i měnit. Tím však pochopitelně naráželi na zájem etablovaných politických a hospodářských elit SRN po stabilitě.

Koncept „formované společnosti“ viděl řešení v odvrácení od ideologií, které měly pro Německo zničující důsledky, směrem ke společnosti konsensu. Na tom se na konci šedesátých let shodla nejen Křesťansko-demokratická unie (CDU), ale i Sociálnědemokratická strana Německa (SPD). V programu z Bad Godesbergu (1959) SPD opustila marxismus a přiklonila se k myšlence vytváření občanské společnosti. Jeden z autorů programu z Bad Godesbergu, významný sociálnědemokratický politik Herbert Wehner tehdy uvedl, že sociální demokraté jsou stejně jako křesťanští demokraté občany republiky. Chtěl tím vyjádřit, že SPD neusiluje o začlenění SRN do sovětské mocenské sféry vlivu, jak se mohlo některým konzervativním kritikům zdát z jejího poválečného marxistického programu, ale usiluje stejně jako strana křesťanskodemokratická o západní integraci a je připravena se s touto politickou stranou dělit o moc.

Projekt „formované společnosti“ představil v poslední březnový den roku 1965 na 12. spolkovém sjezdu CDU v Düsseldorfu spolkový kancléř Ludwig Erhard. Jednalo se o zcela ojedinělý koncept, který určoval společenský vývoj SRN na další desetiletí dopředu. Podle kancléře Erharda byl tento koncept vhodný dokonce pro celou Evropu. Nejednalo se přitom o žádný utajený projekt. Spolkový kancléř projekt představil ve veřejném proslovu na zasedání CDU, Spolkový úřad vlády následně vydal publikaci určenou pro novináře a zainteresovanou veřejnost a koncept jako takový se stal námětem řady novinových článků a studií v odborných časopisech.² Zájem o tento koncept však v odborné veřejnosti a v médiích trval pouze jeden nebo dva roky a dále se k němu již nikdo nevracel. Také v Německé demokratické republice vznikly dvě propagandistické práce na téma formované společnosti [Krubke, Mischel: 1965; Winkler: 1967]. Ačkoli spolkový kancléř Erhard počítal s konceptem formované společnosti jako s ideovým východiskem pro celou poválečnou západní Evropu, nenašel pro ni žádnou další podporu za hranicemi Spolkové republiky Německo. Jedinou paralelu s tímto společenským konceptem, kterou bylo možné vést, byl projekt amerického prezidenta Johnsona „Great Society“. Tento projekt se stal ve Spojených státech amerických na rozdíl od Evropy předmětem rozsáhlých diskusí a vedl k živé debatě v akademické obci a později i k pokusům o formulaci dalších obdobných celospolečenských projektů. Na východ od železné opony se vyjma Německé demokratické republiky věnovala konceptu formované společnosti pouze okrajově některé média v Sovětském svazu.

Koncept odsoudila jako jeden z dalších projevů západoněmeckého imperialismu a neofašismu. V tomto ohledu byla zajedno s kritickými západoněmeckými intelektuály i s rebelujícími studenty, kteří oproti vládnímu konceptu stavěli Marxův třídní boj. Z diskusí o formované společnosti na stránkách dobového západoněmeckého a západoberlínského tisku je zřejmé, že neexistovaly jasné představy o tom, jak konkrétně by se taková společnost vlastně měla vytvořit. Východiskem pro tyto úvahy přitom byla právě vládní koncepce, se kterou přišel profesor Erhard a jeho tým (členy tohoto týmu byli novináři, filozofové i právníci). Koncept vycházel ze závěru diskusí, že Spolková republika Německo nemůže opakovat chyby, které vedly k rozpadu politického a hospodářského systému Výmarské republiky. Německá společnost ani německé hospodářství si podle mínění těchto západoněmeckých elit nemohly dovolit opakovat situaci, která vedla k tragickému konci německého státu. Nešlo přitom pouze o čerstvě nabytou válečnou zkušenost, ale i o fakt, že se na německém území nacházely cizí okupační jednotky. Západoněmecká politická a hospodářská elita se taktéž s pomocí tohoto konceptu snažila vyhnout nebezpečí, které pro ni představoval východoněmecký režim s úzkým napojením na Sovětský svaz. Opakující se uprchlické vlny z NDR (v letech 1949-1989 klesl počet obyvatel NDR o více než tři miliony) pravidelně přesvědčovaly nejen západoněmecký establishment, ale i řadové občany SRN, že je namístě se vyhnout perzekučnímu režimu Německé demokratické republiky. Toto výchozí poznání, které vedlo ke konceptu formované společnosti, si však nelze odmyslet bez projektu sociálně-tržního hospodářství, s kterým rovněž přišel tehdejší spolkový ministr financí Erhard. Tržní hospodářství s prvky sociálních jistot pro občany republiky mělo vést k zajištění západoněmecké společnosti na desetiletí dopředu. Koncept přitom předpokládal přirozenou hospodářskou konjunkturu přicházející po válečném zničení a využíval tehdy příznivější situace pro odbyt v době války na korejském poloostrově v první polovině padesátých let dvacátého století.

Z této situace výrazně profitoval zejména těžký průmysl v Porúří. Koncept formované společnosti nelze od konceptu sociálně-tržního hospodářství oddělit. Tvořila politic-

² Das Argument [1966], Neue Kritik [1966].

kou a společenskou paralelu k ekonomickému konceptu sociálně-tržního hospodářství. Z konceptu „primátu politiky“, jak jej zformuloval francouzský sociolog Raymond Aron [Aron 1976] přitom mimo jiné víme, že je to právě rozhodování na politické úrovni, které udává směr vývoji ekonomickému a nikoli naopak, jak se snad mohli domnívat někteří soudobí sociální vědci a publicisté. Koncept formované společnosti vytvořil politicko-společenský rámec pro dlouhodobé udržení sociálně-tržního hospodářství. Počítal totiž s tím, že se bude jednat o společnost bez významných společenských konfliktů. Každá moderní společnost je sice díky veliké koncentraci zájmů, finančních prostředků a technologií náchylná ke konfliktům, ale autorům myšlenky formované společnosti šlo především o odstranění takových sporů, které by mohly vést ke zničení soudobého politického systému a potažmo ke společenskému rozvratu, který postihl Výmarskou republiku.

Mezi kritickými skupinami ve Spolkové republice panovala shoda v tom, že tento nový koncept spolkové vlády je vlastně fašismem naruby a tedy korporátní společností převlečenou za společnost demokratickou. Domnívali se, že spolková vláda hodlá uzurpovat veřejné instituce a občanům republiky nechá svobodný prostor pouze pro privátní iniciativu, která však měla být podle jejich kritického mínění pravidelně živena podněty populární kultury s cílem odvrátit pozornost většiny od skutečných mocenských mechanismů. Levicoví intelektuálové a kritická západoněmecká společnost se tak dotýkali podstatné okolnosti vzniku formované společnosti: jak vlastně taková společnost vzniká? Vláda Spolkové republiky správně předpokládala, že podstatnou okolností pro vznik takové společnosti je zážitek zničení druhé světové války. Skutečně tomu tak bylo. Po konfliktu apokalyptických rozměrů už většinová společnost neměla zájem na nových politických a vojenských dobrodružstvích. Jedním z předvolebních hesel západoněmecké CDU v 50. letech 20. století bylo „Žádné experimenty“. Druhou podstatnou okolností byla obava z východoněmeckého režimu úzce napojeného na Sovětský svaz. Idea formované společnosti byla pro politickou reprezentaci Spolkové republiky předpokladem pro úspěch v soutěžení, který ze dvou německých států bude nakonec úspěšnějším reprezentantem německého národa. Tato idea spoléhala na nový typ rozhodování na všech společenských úrovních. Napříště ve Spolkovém sněmu, zemských orgánech i společenských organizacích už neměla hrát roli politická příslušnost k jedné z politických stran či zájmovým a profesním spolkům. Rozhodování mělo probíhat na základě odbornosti s cílem dosáhnout co nejmarkantnějšího technického pokroku. Formovaná společnost měla být „společností výkonu“ (*Leistungsgesellschaft*) a neměla se utápět ve věčných stranických a profesních sporech. Namísto toho si kladla za cíl co možná nejužší semknutí všech společenských skupin v rozhodování o věcech veřejných. Formovaná společnost stabilizovaná novou mezinárodněpolitickou situací a orientující se na každodenní výkon probudila dosud netušený potenciál a po poválečné rekonstrukci získávala novou dynamiku. Produktem takové společnosti byl dostatek a mnohdy i blahobyť, který historici Spolkové republiky Německo označili za výsledek „úspěšné společnosti“ a za „hospodářský zázrak“.

Politický systém si podle těchto kritiků nezajišťoval kontinuitu pouze v rovině filozofické či v oblasti trávení volného času, ale i legislativně. Byly omezeny výkonné pravomoci prezidenta republiky, byla zavedena pětiprocentní klauzule na vstup politické strany do Spolkového sněmu a rozhodnutím soudů byly rozpuštěny dvě politické strany na levém a pravém okraji politického spektra. Nejen to: Spolková republika Německo se snažila urovnat a postupně zlepšovat své vztahy s východními sousedy, zejména s Německou demokratickou republikou. Chtěla tak vyhovět výzvám významné části západoněmeckých občanů, kteří rozdělení německého státu na dva znesvářené subjekty chápali jako nejpalcivější soudobý

problém. Nová východní politika spolkové vlády se proto na konci let šedesátých a v letech sedmdesátých orientovala na urovnání vztahů s východoevropskými sousedy a zahraničněpoliticky se orientovala na Spojené státy americké a na Francii. Jejím cílem bylo zakotvit Spolkovou republiku Německo v hospodářském a politickém společenství západních států.

Cílem konceptu „formované společnosti“, podmíněným koncepty „informované společnosti“, „společnosti výkonu“ a „společnosti odpovědnosti“, byla politická a hospodářská stabilita Spolkové republiky Německo. „Formovaná společnost“ byla logickým vyústěním historické zkušenosti Německa a dobové mezinárodněpolitické situace. Někdy se též označovala jako společnost vyspělá či dospělá (*Gereifte Gesellschaft*). Její kritici ji však označovali za společnost „infantilní“, protože podle nich těmito pojistkami rezignovala na demokratický vývoj a vlastně tak nepřímou přiznala, že demokratická společnost založená na iniciativě „zdola“ je nemožná.

Ačkoli se podle sociologa Helmuta Schelskyho stávala ze západoněmecké společnosti „nivelizovaná středostavovská společnost“ (*Nivellierte Mittelstandsgesellschaft*), která byla později považovaná za vzorný příklad fungující demokratické společnosti, pro protestující studenty konce let šedesátých byla společenská realita zcela jiná. Západoněmecký parlamentarismus podle nich kamufloval skutečnost, že se jedná o nedemokratickou společnost. Spolkový sněm byl podle nich orgánem, který pouze zveřejňoval rozhodnutí přijatá nevoleným státním aparátem. S kritikou západoněmeckého parlamentarismu přicházeli od 50. let dvacátého století hlavně marxističtí filozofové, politologové a historici jako byl Wolfgang Abendroth na univerzitě v hesenském Marburku a později generace mladých politologů a sociologů na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem či na Institutu Otto Suhra při Svobodné univerzitě v Berlíně. Je sporné, zda díla těchto myslitelů patřila mezi pravidelnou četbu radikálních studentů. Informovanost o problémech západoněmeckého parlamentarismu a očekávání členů těchto hnutí můžeme dnes už jenom odhadovat z jejich literárních pozůstalostí či audio a videozáznamů jejich prohlášení. Dodnes vycházejí v Německu paměti bývalých radikálních studentů, ale úplný obraz o jejich motivaci si lze podle názoru autora této studie udělat jen ze souboru písemných pozůstalostí, výpovědí samotných aktérů a dobových záznamů o jejich činech. Cílem radikálních studentů bylo podle jejich vlastních slov zpřetrhat veškerá pouta se „systémem“. Systém byl pro ně společenským uspořádáním, které vycházelo právě z projektu formované společnosti vzniklé v okruhu Ludwiga Erharda (podíleli se na něm mimo jiné filozof Eric Voegelin či kontroverzní ústavní právník Carl Schmitt).

Dutschkeho dlouhý pochod institucemi

Pro kriticky naladěné západoněmecké intelektuály a studenty byl marxismus stále živou filozofií, ačkoli popisoval společenskou realitu zcela odlišné doby než byla poválečná západní Evropa. Většina intelektuálů 60. a 70. let dvacátého století vycházela v SRN z marxismu či se na něj alespoň – byť třeba kriticky – odvolávali [Weiss 1975]. Nejen to – mnozí chtěli podle marxistické filozofie západoněmeckou společnost i měnit, což bylo trnem v oku tamním politickým a hospodářským elitám. Marxistická ideologie platila za státní ideologii Německé demokratické republiky – hlavního politického a ideologického protivníka Spolkové republiky Německo. Nešlo přitom pouze o teoretické koncepty. Z per studentských vůdců Daniela Cohn-Bendita a Rudi Dutschkeho se dochovaly texty přímo ozřejmující, jak mělo k převzetí moci dojít. Rudi Dutschke se přitom zaměřil na západní Berlín [Dutschke 1967], který považoval za základnu pro revoluci v Německu. Daniel Cohn-Bendit se zase soustředil

na Francii a Paříž [Cohn-Bendit 1979], kde se domníval začít revoluci v květnu roku 1968. Tyto představy o bezprostředním převzetí moci sice mohou být pro dnešního čtenáře a historika zajímavé, ale podstatnější pro potřebu tohoto textu jsou dlouhodobější představy studentských vůdců o vývoji směřujícím k revoluci v Německu, ve Francii a potažmo v celé západní Evropě. Zatímco Cohn-Bendit se chtěl po úspěšném převzetí moci stát sportovním reportérem a jeho největším přáním bylo projet celou Tour de France na kole za hlavním pelotonem, Dutschke vypracoval koncept revolučního procesu, který se měl uskutečnit v dlouhodobém časovém horizontu. K tomuto názoru dospěl po disputacích s lordem Ralfem Dahrendorfem, který se domníval, že situace v SRN není vhodná pro revoluci. Masy obyvatel podle něj nebyly revolučně naladěné a ani soudobá situace takovému řešení nenahrávala. Hospodářství SRN se od počátku 60. let 20. století dařilo a nezaměstnanost byla minimální ačkoli se koncem dekády začaly objevovat první náznaky hospodářské recese způsobené poklesem poptávky po ukončené poválečné rekonstrukci. V této situaci dospěl studentský vůdce Rudi Dutschke k názoru, že rychlá revoluce nebude možná. Domníval se, že řešením pro SRN bude dlouhotrvající revoluční proces, kdy si masy obyvatel republiky začnou samy uvědomovat, že je zapotřebí změny. To však podle něj nebylo možné bez paralelního – nezávislého – veřejného mínění, které bylo potřeba teprve vytvořit. Masová média v SRN byla podle něj úzce propojená se státem a nebylo od nich možné očekávat vytvoření kritického veřejného mínění. Příkladem problematického vztahu mezi masovými médii a rebelujícími studenty byly studentské útoky na distributory časopisu *Der Spiegel* a vyhraněný odpor k bulvárnímu *Bildu*. Tento bulvární deník považovali aktéři studentského protestního hnutí za překážku pro vytvoření nezávislého a kritického veřejného mínění v SRN. Aby se odlišili od masových médií, začali zakládat vlastní časopisy, noviny, občasníky, vydávali různé tiskoviny a budovali nezávislá nakladatelství. Mezi další oblíbené studentské projevy patřily demonstrace, obsazování a blokování řádného chodu univerzitních areálů a zakládání tzv. republikánských klubů, kde se dalo nezávisle diskutovat o různých společenských tématech. Tyto studentské iniciativy našly okamžitou odezvu po celé SRN, kde se rychle šířily myšlenky s nimi spojené.

Na rozdíl od Francie se studentům v SRN nepodařilo vykročit z prostředí kritických intelektuálů [Fichter, Lönnendonker 1977]. Dilem to lze přičítat obavám většiny obyvatel SRN z východoněmeckého režimu, který znali ze zkušeností svých příbuzných „na druhé straně“ a z vyprávění uprchlíků z Německé demokratické republiky. Dostatek informací o charakteru tamního režimu měli i z médií, pro které byla Německá demokratická republika a její totalitní režim vděčným tématem. Tuto zkušenost ve Francii neměli. Německé veřejné mínění bylo otřeseno po zkušenostech válečného zničení a snadno se v něm šířily obavy ze sovětského totalitarismu živě vzpomínkami na příchod Rudé armády do Německa na konci druhé světové války. Dutschkeho postupný revoluční proces měl trvat možná desetiletí. Kritičtí intelektuálové a studenti se v průběhu těchto let měli stát pracovníky veřejných institucí, kde měli získat možnost soudobý systém změnit zevnitř. Jejich masová přítomnost v institucích státu podle něj měla zajistit kýženou společenskou proměnu. Charakter společnosti chtěl změnit tím, že v jeho institucích měli zasednout lidé se zkušeností studentského protestního hnutí a s vůlí pracovat na postupné proměně společnosti, kterou chápali jako strnulou či jako zcela zavrženíhodnou.

Dutschkemu byl cizí radikalismus levicových teroristů z Frakce Rudé armády a dalších teroristických organizací jako Hnutí 2. června, Rudé buňky či Rudá Zora či jejich francouzských a italských kolegů, protože výsledkem jejich násilných akcí byl přesný opak toho,

co zamýšlel: odpor většiny obyvatel republiky k myšlenkám radikální levice [Treulieb 2007]. Levicový terorismus skutečně vedl k nesouhlasu většiny obyvatel a nadlouho poškodil myšlenky radikální levice. Samotní levicoví teroristé však byli opačného názoru. Domnívali se, že studentská revoluční strategie je bezzubá a nikdy nepovede k zamýšlené společenské proměně. Studentští vůdci byli opačného názoru: radikalismus útoků na objekty a později na osoby a „propaganda činem“ měly věci revoluce podle nich spíše uškodit než aby jí pomohly. Bezzubou pro ně byla především „propaganda činem“, protože se časem vyčerpala, zůstal z ní pouze nástroj pro vykonání pomsty a nevedla k proklamovanému výsledku šoku a následné proměny smýšlení o soudobé společnosti. Dutschkeho „pochod institucemi“ se ve SRN nakonec uskutečnil, ale nikoli v organizované podobě jako nějaký úspěšně provedený konspirační záměr, ale jako dlouhodobý proces ztotožnění bývalých účastníků studentského protestního hnutí s fundamenty státu a jako přijetí myšlenky *evoluce* namísto *revoluce* jako společenského modernizačního procesu. Po neúspěchu studentského protestního hnutí na přelomu let 1969/1970 začali aktéři hnutí masově vstupovat do Sociálnědemokratické strany Německa a do odborů. Část nejradikálnějších studentů založila celou řadu různě znesvářených malých politických stran marxistického či maoistického stříhu, které však nikdy nezaznamenaly úspěch v místních, zemských natož ve federálních volbách. Sociálnědemokratická strana Německa se stala přístavem pro kritické intelektuály a rebelující studenty a opakovaně se vyjadřovala ústy svých nejvyšších představitelů v jejich prospěch či alespoň nacházela pochopení pro jejich motivaci. Asi nejznámější výrok, který sice nebyl přímo adresován radikálním studentům, ale vztahoval se k celkové atmosféře ve Spolkové republice Německo vyslovil předseda SPD Willy Brandt v předvolební kampani roku 1969: *Mehr Demokratie wagen*. SPD tímto předvolebním heslem reagovala na rostoucí pocit demokratického deficitu v celé společnosti a obzvlášť mezi kriticky naladěnými intelektuály. Přesto nezískali intelektuálové a studenti na chod této masové *catch-all party* výraznější vliv. Nebyli organizovanou skupinou, ale spíše konglomerátem osob nonkonformních názorů. Směřování této masové politické strany bylo výrazně ovlivněno vnitropolitickou situací v rozděleném Německu a ekonomickou situací obyvatel z oblastí s vysokým podílem manuálně pracujících (hlavně v Porúří a na severu Německa), kteří nebyli radikálním myšlenkám intelektuálů příliš nakloněni z obavy před vývojem podobným jako v Německé demokratické republice.

Závěr: společenská situace Spolkové republiky Německo na přelomu tisíciletí

Pro radikální studenty byla Spolková republika Německo pokračovatelkou předválečné a válečné německé společnosti v nových podmínkách. Kontinuitu s předchozím politickým uspořádáním viděla hlavně v přetrvávajících kapitalistických hospodářských vztazích a v tom, že nedošlo k důsledným změnám v personálním složení státních orgánů. Konec druhé světové války a období 50. a 60. let dvacátého století pak pro ni byly promarněnou příležitostí tuto neblahou kontinuitu narušit a vytvořit nový společenský systém. V textech z pera jejích příznivců se však pouze uvádí, že by to měl být systém bez vykořisťování (tedy „bez kapitalismu“) a bez útlaku (tedy „bez společenské a politické hierarchie“).

Studentské protestní hnutí v 60. letech 20. století bývá v odborné literatuře obvykle řazeno po bok historických událostí počínaje Velkou francouzskou revolucí z konce 18. století, revolucí roku 1848 ve střední Evropě či poválečných revolucí v letech 1918-1919. Někteří historikové považovali za revoluční dokonce nástup národních socialistů k moci v roce 1933,

později označovaném jako „hnědá revoluce“. Počátky studentského protestního hnutí se obvykle datují podzimem 1964 v kalifornském Berkeley a rozchodem Socialistického svazu německého studentstva (SDS) se Sociálnědemokratickou stranou Německa (SPD) v roce 1961. Levicové kořeny ústředních myšlenek studentského protestního hnutí je však třeba hledat daleko dříve. Zatímco ve Spolkové republice Německo se radikální levice organizovala už od roku 1949 v později Ústavním soudem zakázané Komunistické straně Německa (KPD však nikdy nezaznamenala výraznější volební úspěch v místních, zemských ani federálních volbách), dále pak v odborech, v odporu k vyzbrojování Bundeswehru a vládě velké koalice z roku 1966, radikální levice americká se organizovala stranicky (Komunistická strana, *Progressive Labor, Freedom Democratic Party, Socialist Worker's Party, Young Socialist Alliance*) a především v plejádě společenských a komunitních hnutí počínaje *Students for a Democratic Society* a konče různými skupinami v ilegalitě (např. *Weathermen*). Západoněmecké protestní studentské hnutí bylo emancipačním hnutím části mladé a vzdělané generace ve společnosti dostatku, která se vyrovnávala s historickou zátěží Německa a z toho plynoucími problémy v oblasti vnitřní i zahraniční politiky a počínajícími problémy transformovaného hospodářství. Motivace řadových aktérů hnutí, kteří často sledovali osobní emancipaci od svazujících společenských konvencí a historické rodinné zátěže a motivace jeho vedení, které si kladlo nerealistické společenské cíle, však byla často odlišná.

Odpověď na otázku z názvu tohoto textu není jednoduché. Je společnost Spolkové republiky Německo na přelomu tisíciletí úspěšnou formovanou společností podle představ spolkového kancléře Erharda nebo v ní proběhl úspěšný pochod institucemi podle představ jednoho z nejvýraznějších vůdců protestujících studentů Dutschkeho? S jistou licencí lze říci, že pro Spolkovou republiku Německo na přelomu tisíciletí platí obojí. Pokud si vezmeme na pomoc texty, který sepsal po dvaceti a po třiceti letech od vydání svého nejznámějšího díla *Die Transformation der Demokratie* německý politolog italského původu Johannes Agnoli [Agnoli 2004] (jeho kniha byla biblí studentského protestního hnutí), tak dospějeme k závěru, že Erhardova představa o směřování Spolkové republiky Německo došla na prahu 21. století svého naplnění. Lze tvrdit, že Spolková republika Německo je v současnosti „formovanou společností“ podle konceptu, který od konce 50. let minulého století vypracoval tým tehdejšího spolkového ministra financí. Neznačená to však, že by tento stát byl společností bez politických, ekonomických a sociálních konfliktů, jak si to představoval Erhard a jeho spolupracovníci. Tyto konflikty se však odehrávají uvnitř systému zastupitelské demokracie a tržního hospodářství bez toho, že by tento systém byl existenčně ohrožován nějakým politickým nebo sociálním uskupením, který by ho chtělo významně ohrozit nebo dokonce zcela zničit. Ke kýžené Erhardově představě o podobě společnosti se tak dospělo i poté, co Německo prošlo náročným sjednocovacím procesem. Nelze však říci, že by ze Spolkové republiky Německo zcela zmizela mimoparlamentní opozice. Ta se však organizuje v malých a pro politický systém nevýznamných stranách, přičemž většinou nemají za cíl zničení současného politického a ekonomického systému. Ve Spolkovém sněmu se sice objevují nové politické strany (*Die Linke, Die Piraten Partei*), ale ty jsou v politickém systému již integrované, respektive integračním procesem právě procházejí. Úspěch Erhardovy koncepce „formované společnosti“ lze dobře vidět právě na schopnosti politického a ekonomického systému vtahovat různé zájmy a skupiny obyvatel do svého středu a neutralizovat jejich počáteční radikalismus. Mimo tento systém a na jeho úplném okraji pak zůstávají jen nejradikálnější skupiny, které ale mnohdy ani nemají žádné politické nebo společenské ambice.

Agnoli si ve svých pozdějších textech všímá procesů, které involuci demokracie provázejí a které přispívají k liberalizaci současného politického a ekonomického systému [Agnoli 2007]. Tvrdí, že od roku 1966 se Spolková republika Německo stala více demokratickou, protože v ní narůstá význam občanské společnosti. Radikalismus studentského protestního hnutí se částečně transformoval do procesů, které si již nepřejí změnit společnost jako celek (revoluce), ale snaží se formou různých dílčích aktivit, například na ochranu lidských práv nebo na ochranu životního prostředí, přispět k její proměně. Velkou část těchto aktivit si vzala za své Strana zelených, která vznikla na přelomu let 1979/1980 a dodnes ve Spolkové republice Německo platí za konglomerát různých emancipačních hnutí a proudů, včetně těch z bývalé Německé demokratické republiky (*Bündnis 90*). Velkou část jejich aktivit stále tvoří iniciativy na ochranu životního prostředí. Podle Agnoliho bylo jedním z podstatných prvků demokratizace společnosti delegování rozhodovacích procesů z center moci na nižší úroveň rozhodování. V tom sehrál významnou úlohu také proces evropského sjednocování, který ve svých společných politikách přímo pojmenoval to, co se má řešit na celoevropské úrovni, na úrovni státu a na místní úrovni. Evropským regionům pak přisoudil významnou úlohu při správě věcí veřejných.

Na proces formování společnosti měl vliv i paralelně probíhající pochod institucemi podle Dutschkeho představ. Projevilo se to například tím, že ze samotného středu politického systému v německém Spolkovém sněmu vzešla řada zákonů vztahujících se k emancipaci žen, právům zaměstnanců či k ochraně přírody. Tyto zákony se přitom staly součástí evropského práva a jsou soudně vymahatelné nejen na státní, ale i na evropské úrovni. Například zaměstnanci se nyní ve sporech se zaměstnavateli mohou dovolávat svých práv nejen na státní úrovni, ale i na úrovni celoevropské a mohou hledat a nalézat pracovní uplatnění i v jiných členských státech Evropské unie. Zvýšení ochrany zaměstnanců je sice mnohdy vnímáno zaměstnavateli jako brzda rychlejšího ekonomického rozvoje, ale současně je výrazem vůle bránit práva jednotlivců i navzdory ekonomickým trendům. Na těchto příkladech lze vidět, že vize formované společnosti (jejímž cílem byla společnost bez konfliktů) a dlouhý pochod institucemi (který usiloval o liberalizaci politického systému) si vzájemně neodporují, ale spíše doplňují a paralelně tak vyjadřují vůli po modernizaci stávající podoby západoevropské společnosti.

LITERATURA:

- AGNOLI, J.; BRUECKNER, P. (1967). *Die Transformation der Demokratie*. Berlin: Konkret.
- AHLBERG, R. (1972). *Ursachen der Revolte. Analyse des studentischen Protests*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- BARING, A. (1998). *Die Aera Brandt-Scheel*. Berlin: Ullstein.
- BENZ, W. (Hrsg.) (1989). *Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. ISBN 3596244226.
- BERGMANN, DUTSCHKE, LEFÉVRE, RABEHL (1978). *Rebellion der Studenten*. Reinbek: roro.
- COHN-BENDIT, D. (1979). *Der grosse Basar. Gespräche mit Michel Lévy, Jean-Marc Salmon, Maren Sell*. München: Trikont-Verlag.

- ERHARD, L. (1966). *Formierte Gesellschaft*. Bonn: Presse und Informationsamt der Regierung.
- FICHTER, T.; LOENNENDONKER, S. (1977). *Kleine Geschichte des SDS. Der Sozialistische Deutsche Studentenbund von 1946 bis zur Selbstauflösung*. Berlin: Rotbuch.
- FRASER, D. (1988). *1968. A Student Generation in Revolt*. New York: Pantheon.
- GÖTZ, A. (2008). *Unser Kampf 1968 – ein irritierter Blick zurück*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag. ISBN 978-3-5961-7778-3.
- GOTTSCHALCH, W. (1968). *Parlamentarismus und Räte-demokratie*. Berlin: Wagenbach.
- HOFMANN, W. (1970). *Abschied vom Bürgertum. Essays und Reden*. Frankfurt: Suhrkamp.
- JASPERS, K. (1988). *Wohin treibt die Bundesrepublik?* München: Piper Verlag.
- LOEWENTHAL, R. (1970). *Der romantische Rückfall*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- MARCUSE, H. (1990). *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko.
- MICHELS, R. (1925). *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. Leipzig: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- MOSLER, P. (1977). *Was wir wollten, was wir wurden. Studentenrevolte – zehn Jahre danach*. Rowohlt Taschenbuch Verlag: Reinbek.
- PAŽOUT, J. (2008). *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Prostor: Praha.
- SCHELISKY, H. (1969). *Die radikale Linke von 1945 bis zur Gegenwart*. Berlin: Colloquium.
- SPIX, B. (2008). *Abschied vom Elfenbeinturm? Politisches Verhalten Studierender 1957-1967. Berlin und Nordrhein-Westfalen im Vergleich*. Essen: Klartext. ISBN 978-3-89861-966-0.
- THIELICKE, H. (1969). *Kulturkritik der studentischen Rebellion*. Tübingen: J. C. B. Mohr/Paul Siebeck.
- TREULIEB, J. (2007). *Rudi Dutschke und der bewaffnete Kampf. Einspruch gegen eine unse-rriöse Legendenbildung*. Berlin: Kommune – Forum für Politik, Oekonomie, Kultur.
- VESPER, B. (2005). *Die Reise*. Erfstadt: Area.
- WEISS, H. (1975). *Die Ideologieentwicklung in der deutschen Studentenbewegung*. München, Wien: Oldenbourg.

Časopisy a noviny (ročníky 1966-1969)

Das Argument. ISSN 0004-1157.

Konkret. ISSN 0023-3528.

Neue Kritik. ISSN 0028-3266.

Rote Pressekorrespondenz

Merkur. ISSN 0026-0096.

Kursbuch. ISSN 2193-6455.